

SOCIALINIAI TYRIMAI

trumpai

Mielas skaitytojau,

leidinio „Socialiniai tyrimai trumpai“ tikslas – skleisti Lietuvos socialinių tyrimų centro naujausių mokslinių tyrimų rezultatus, siekiant, kad plėstųsi tyrėjų, politikų, viešojo administravimo bei kitų sričių praktikų bendradarbiavimas, o vykdoma socialinė bei ekonominė politika vis daugiau būtų grindžiama moksliniais tyrimais įrodytu žinojimu. Leidinys tęsia anksčiau turėjusio pavadinimą leidinio „Socialinės politikos tyrimai trumpai“ tradiciją.

Viginta Ivaškaitė-Tamošiūnė
Socialinės gerovės instituto mokslo darbuotoja

Pridėtinės vertės mokestis ir teisingesnis pajamų pasiskirstymas?

Ar pridėtinės vertės mokestis (PVM) gali atlikti ne tik fiskalinę bei ekonominio reguliavimo, bet ir socialinę funkciją? Ar skirtingas pajamas turintys namų ūkiai sumoka panašią dalį savo pajamų PVM? Ar gali skirtingi PVM tarifai sumažinti mokesstinę naštą mažiau pasiturintiems asmenims? Šiame straipsnyje trumpai pristatomas tyrimas, kuriame, pasiremiant Namų ūkių biudžetų tyrimo (NŪBT) pajamų ir išlaidų duomenimis, vertinamas pridėtinės vertės mokesčio perskirstomas vaidmuo.

Netiesioginiai vartojimo mokesčiai yra reikšmingas biudžeto pajamų surinkimo šaltinis, iš kurių svarbiausias – pridėtinės vertės mokestis (PVM). Lietuvoje netiesioginių mokesčių surenkama kiek daugiau nei tiesioginių: 2012 metų duomenimis, prekių ir paslaugų mokesčiai sudarė 59,8 proc. nacionalinio biudžeto pajamų (neįskaitant ES ir kitų šalių lėšų), o vien PVM atskirai sudarė 41 proc. (Finansų, 2012). Nors ekonomiškumo arba administravimo paprastumo principas reikalauja, kad mokesčio administravimas būtų kuo paprastesnis, t.y. būtų taikomas tik vienas mokesčio tarifas, kai kuriose ES šalyse, siekiant didesnio socialinio teisingumo, PVM yra sudarytas iš kelių tarifų. Tačiau kyla klausimas kaip mažesni PVM tarifai prisideda prie galutinės (po vartojimo) pajamų nelygybės sumažinimo?

Turinys

1 psl.

Viginta Ivaškaitė-Tamošiūnė

Pridėtinės vertės mokestis
ir teisingesnis pajamų
pasiskirstymas?

3 psl.

Laimutė Žalimienė

Lietuvos socialinės atskirties
mažinimo politikos įgyvendinimo
vertinimas

5 psl.

Margarita Gedvilaitė-Kordušienė

Vyresnio amžiaus tėvų,
turinčių emigravusių vaikų,
priežiūros lūkesčiai

7 psl.

Laimutė Žalimienė

Darbuotojų perdegimo rizikos
raiška socialinio darbo
paslaugų sektoriuje

Pirmiausiai, reikalinga įvertinti kiek namų ūkiai sumoka pridėtinės vertės mokesčiui. Remiantis PVM įstatymu atskiroms prekėms pritaikomas atitinkamas tarifas (0, 5, 13 (5) ar 18 proc.), t.y. jis išskaičiuojamas iš tyrime registruotos prekės ar paslaugos kainos. Net ir esant nelegalių prekių vartojimui (kurio įvertinti šiame straipsnyje nesiekama), analizėje yra apskaičiuojamas PVM mokestis, kuris turėtų būti pritaikytas pagal galiojantį PVM įstatymą. Analizuojant PVM poveikį yra daroma prielaida, kad visą bet kurios prekės ar paslaugos PVM tarifą sumoka vartotojas (iš tiesų kokią dalį sumoka vartotojas, o kokią gamintojas priklauso nuo prekės paklausos elastingumo). Be to, nevertinamas akcizų vaidmuo, kuris yra regresyvesnis nei PVM.

Pateikiamoje 1 lentelėje parodoma, kiek litų PVM sumoka atskirų pajamų grupių namų ūkiai ir koks yra realus mokamas PVM tarifas skirtinguose ekvivalentinių pajamų deciliuose, apskaičiuojant mokesť kaip dalį nuo disponuojamų pajamų, ir

kaip dalį nuo namų ūkio išlaidų. Vidutiniškai PVM mokesčiams namų ūkis 2008 metais sumokėjo 312 litų (pirmas decilis 173, dešimtas – 520 Lt.). Pastebima, kad didėjant namų ūkių disponuojamoms pajamoms, mažėja santykinis apskaičiuotas PVM (proc.), t.y. žemesni ekvivalentinių pajamų deciliai moka didesnę dalį nuo savo pajamų PVM forma, palyginus su aukščiausiesiems pajamų deciliams priskiriamais namų ūkiais. Visų pirma, tai galima paaiškinti taupymo ir vartojimo lygio skirtumais: daugiau pajamų vartojimui skiria žemesnių pajamų namų ūkiai, kai tuo tarpu aukštesniuose deciliuose vartojimui išleidžiama menkesnė visų pajamų dalis, o daugiau yra taupoma. Taigi lyginant su disponuojamomis pajamomis, PVM tarifas yra akivaizdžiai regresinis. Pirmo decilio ir dešimto mokamas PVM skiriasi kone 3 kartais. Pirmas decilis moka dvigubai tiek, kiek vidutiniškai PVM moka visi namų ūkiai. Tad žemiausias pajamas gaunantiems namų ūkiams šio netiesioginio mokesčio našta yra labai didelė.

1 lentelė. Namų ūkių išlaidos PVM ir realus PVM tarifas skirtinguose ekvivalentinių pajamų deciliuose 2008 metais

Deciliai	PVM, Lt	PVM nuo disponuojamų pajamų, %	PVM nuo išlaidų, %
1	173,4	24,9	16,5
2	179,1	18,0	16,1
3	198,1	16,1	15,9
4	239,5	15,4	16,1
5	270,0	14,0	16,0
6	305,5	13,5	16,2
7	362,6	13,0	16,2
8	395,9	12,0	16,2
9	479,1	11,8	16,2
10	520,3	9,3	16,2
Vid.	312,3	12,8	16,2
1/10	-	2,7	1,02
1/viso	-	1,9	1,02

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

PVM ir išlaidų santykis turėtų būti priešingas: augant išlaidoms, PVM daugelyje šalių turi tendenciją didėti. Lietuvos atveju šis pastebėjimas nepasiteisina, kadangi pirmas decilis sumoka kiek daugiau nei kiti deciliai (tai gali reikšti, kad vartojama mažiau produktų apmokestinamų lengvatiniu PVM tarifu), o 6-10 decilių mokama dalis išlieka vienoda (16,2 proc.). Kiek mažiau moka 2-5 deciliai. Taigi Lietuvoje, net ir vertinant PVM sumokamą dalį kaip procentą nuo visų namų ūkių išlaidų, stebimas nežymus PVM regresyvumas. Tai reiškia,

kad esama PVM struktūra menkai prisideda prie vertikalios socialinio teisingumo siekio, arba ir tai, kad mokesstinės lengvatos dažniausiai nepasiekia tų, kuriems pirmiausiai turėtų būti skirtos.

Kyla klausimas, ar skiriasi prekių ar paslaugų, apmokestintų sumažintais tarifais, vartojimas tarp labiau ir mažiau pasiturinčių namų ūkių? Atsakymas yra taip. Galima pastebėti, kad tokių žemesniu PVM tarifu apmokestintų prekių ar paslaugų, kaip poilsis, kultūra (pvz., teatrų lankymas, knygų

įsigijimas, viešbučių apgyvendinimo paslaugos ir pan.) ar sveikatos priežiūros prekės, vartojama mažiau pajamų pasiskirstymo apačioje esančiuose namų ūkiuose. Lengvatinis 5 proc. PVM tarifas 2008 metais buvo taikomas ir kai kuriems maisto produktams: ekologiškiems maisto produktams, šviežiai atšaldytai mėesai ir valgomiesiems subproduktams bei gyvoms, šviežioms ir atšaldytoms žuvis. Žinant, kad ekologiški produktai kainuoja daugiau, mažesnis taikomas PVM labiau pasitarnavo aukštesnes pajamas gaunantiems namų ūkiams, kai tuo tarpu lengvatinis tarifas šviežiai mėesai ar žuviai padėjo sumažinti nepasiturinčių namų ūkių mokesstinę naštą. Didesnis socialinis teisingumas būtų pasiektas, jeigu lengvatinis 5 proc. tarifas būtų taikomas ne tik kai kurioms, o visoms maisto prekėms (kadangi maistui išleidžiama biudžeto dalis nepasiturinčiuose namų ūkiuose yra itin didelė), o kartu padidinant tarifą prekėms ir paslaugoms, kurias dažniau vartoja aukštas pajamas turintys ūkiai, pvz., viešbučiams ir maitinimo įstaigoms (šiuo atveju nėra analizuojamas poveikis ekonomikos augimui ar sektoriaus konkurencingumui, o koncentruojamasi tik į gyventojų pajamų nelygybę). Toks skirtingų tarifų naudojimas, anot Europos Komisijos studijos (2008), yra prasmingas kai šalyje egzistuoja didelė pajamų nelygybė, labai skiriasi maistui skiriama namų ūkių biudžetų dalis, o socialinė parama nėra gerai išplėtotą, kad pasiektų tuos namų ūkius, kuriems tos pagalbos labai reikia. Lietuva būtent ir pasižymi minėtomis ypatybėmis: pajamų nelygybė yra viena didžiausių ES, taip pat labai didelė dalis namų ūkių biudžeto išlaidų yra skiriama maistui (didesnę biudžetų dalį nei lietuviai maistui išleidžia tik rumunai), o ir skirtumai tarp pasiturinčiųjų ir skurdesnių namų ūkių maistui išleidžiamos biudžetų dalies yra dideli.

Kad pridėtinės vertės mokesčiai išties padidina

gyventojų pajamų skirtumus (po vartojimo) įrodoma apskaičiuojant disponuojamų pajamų ir galutinių pajamų Gini koeficientus. Disponuojamų pajamų Gini koeficientas 2008 metais siekė 0,309, kai tuo tarpu įtraukus PVM poveikį gyventojų pajamų nelygybė išauga iki 0,330. Mokesčio regresyvumą patvirtina ir Kakwani indeksas, kuris yra -0,122.

Norintiems daugiau sužinoti aprašyta tema (kaip skiriasi atskiriems pajamų decilijoms priskiriamų namų ūkių vartojimo išlaidų sudėtis, kokių PVM tarifu apmokestintoms prekėms daugiau išleidžia skirtingi namų ūkiai, kaip atskiri tarifai gali prisidėti prie galutinės pajamų nelygybės, kaip krizės laikotarpiu keitėsi apmokestinimas PVM ir kt.) rekomenduojame skaityti cituotą straipsnį: Vīginta Ivaškaitė-Tamošiūnė (2013). Perskirstomasis pridėtinės vertės mokesčio vaidmuo Lietuvoje. Verslo sistemos ir ekonomika. Vilnius, 2014. Nr. 4(1). P. 30-42. http://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/vse/paskutinis_numeris/dwn.php?id=366122

Cituojama literatūra:

- European Commission (2008). *Study on reduced VAT applied to goods and services in the Member States of the European Union. Taxation papers. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.*
- LR Finansų ministerija (2012). *Nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo operatyviniai duomenys (2012 m. sausio-gruodžio mėn.).* http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/nacionalinio_biudžeto_surinkimas/ketv/2012_12_men_LT_.pdf
- LR Pridėtinės vertės mokesčio įstatymas. Nr. IX-751. *Valstybės žinios, 2002, Nr. 35-1271*

Didesnis socialinis teisingumas būtų pasiektas, jeigu lengvatinis 5 proc. tarifas būtų taikomas ne tik kai kurioms, o visoms maisto prekėms.

Laimutė Žalimienė

Socialinės gerovės instituto direktorė, vyriausioji mokslo darbuotoja

Lietuvos socialinės atskirties mažinimo politikos įgyvendinimo vertinimas

Kokia gali būti socialinės atskirties mažinimo politikos vertinimo rodiklių sistema? Kokius pasiūlymus galima pateikti socialinės atskirties mažinimo politikos tobulinimui Lietuvoje? Šie klausimai yra analizuojami įgyvendinant Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos projektą, „Lietuvos socialinio modelio, apimančio užimtumo didinimą, darbo santykių reglamentavimo tobulinimą ir socialinio draudimo tvarumą, sukūrimas“.

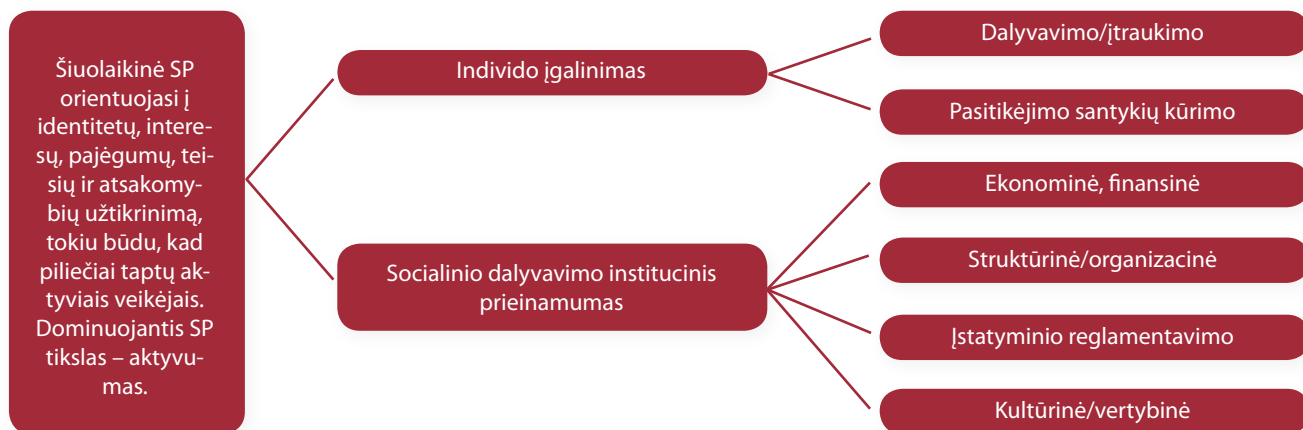
Socialinės atskirties mažinimo priemonių veiksmingumas vertinamas pagal tai, kiek jos padeda siekti socialinės įtraukties, o konceptualizuojant socialinę įtrauktį galime išskirti dvi dimensijas: individo įgalinimas ir socialinio dalyvavimo ins-

titucinis prieinamumas. Kitaip sakant, socialinės atskirties mažinimo politikos įgyvendinimą galima vertinti kaip asmens (grupės, bendruomenės) įgalinimo ir institucinio (struktūrinio) prieinamumo užtikrinimą. Socialinės atskirties mažinimo

politika buvo vertinama pagal tai, kiek ji remiasi aktyvinimo principu ir padeda siekti socialinės įtraukties individualiu bei struktūriniu lygmenimis (sukuria organizacines, struktūrines prielaidas atskirčiai mažinti) išskirtose socialinės atskirties dimensijose. (žr. 1 pav.).

Vertinant socialinės atskirties mažinimo politiką yra sukonstruota vertinimo koncepcija, apimanti šešias socialinės atskirties dimensijas.

1 pav. Socialinės atskirties mažinimo politikos įgyvendinimo vertinimas

Kiekviena socialinės atskirties mažinimo politikos dimensija gali būti konkretizuota tam tikrais rodikliais (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Socialinės atskirties mažinimo dimensijos ir jų rodikliai

Socialinės atskirties mažinimo dimensijos	Rodiklių grupės/rodikliai
Ekonominė-finansinė – adekvačios pajamos ir galimybė dirbti.	Minimalus darbo užmokestis. Socialinės paramos dydis, aprėptumas. Skurdo lygis. Pajamų nelygybės laipsnis.
Politinė – teisiniai pagrindai socialinei atskirčiai mažinti.	Teisė į paramą ar labdarą. Dalyvavimą užtikrinantys teisės aktai (numatytas klientų įtraukimas, pasirinkimo galimybės) Tarpžinybinio bendradarbiavimo įtvirtinimas teisės aktuose.
Struktūrinė – organizacinių modelių, formų, praktikų sukūrimas.	Socialinės paramos decentralizavimas. Socialinių paslaugų kokybės sistemų diegimas. Regioninių skirtumų mažinimo priemonės. Teisinių užimtumo formų įvairovė.
Kultūrinė – kokiomis vertybėmis vadovaujames.	Įvairovės pripažinimas ir vertinimas. Lygių galimybių, nediskriminavimo principų įgyvendinimas.
Dalyvavimo – asmenų įtraukimas (plačiąja prasme).	Lygus startas visiems vaikams. Socialinio darbo profesionalumas. Bendruomeninė veikla. Darbuotojų, klientų įtraukimas į sprendimų priėmimą. Savanoriavimo lygis.
Pasitikėjimo santykių kūrimas.	Pagarba grįsti santykiai tarp darbuotojų ir klientų, tarp darbuotojų. Asmens orumas kaip vertybė.

Apibendrinant Lietuvos socialinės atskirties mažinimo politikos pasiekimus 2007-2013 m. laikotarpiu pagal pasirinktą vertinimo koncepciją ir rodiklių sistemą galima teigti, kad jie nėra viena-reikšmiški. Ekonominė krizė neabejotinai paveikė tiek šios politikos priemonių struktūrą, tiek rezultatus. Nors kai kuriose socialinės atskirties mažinimo srityse nebuvo pasiekta žymesnio pagerėjimo, bet buvo amortizuotas krizės poveikis ir socialinė atskirtis neišaugo ar išaugo ne taip žymiai, kaip galėjo. Politinėje dimensijoje pastebimi daugiausia teigiami pokyčiai, nes yra sukurta teisinė, ju-

ridinė sistema socialinės atskirties mažinimui, t.y. įtvirtintos įvairių socialinės apsaugos priemonių įstatyminės garantijos. Kalbant apie struktūrinę socialinės atskirties dimensiją, galima teigti, kad įvyko ir vyksta eilė paradigminių pokyčių, svarbių socialinės atskirties mažinimui, tokių kaip socialinės paramos decentralizavimas, deinstitucionalizacija, paslaugų kokybės sistemų kūrimas. Tačiau stebimos ir įsisenėjusios, socialinės atskirties mažinimo politikos įgyvendinimą ribojančios tendencijos, tokios kaip paslaugų integracijos stoka, tarpžinybinio bendradarbiavimo silpnumas, kai-

mo, kaip socialinės atskirties „bastiono“, išlikimas. Santykių dimensijoje pastebimi labiau neigiami pokyčiai, nes socialinės atskirties mažinimo priemonės, socialinė ekonominė aplinka labiau mažina nei didina pasitikėjimą visuomenėje bei atskirose institucijose. Vertinant dalyvavimo dimensiją stebimi tokie teigiami dalyvavimo įgalinimo pokyčiai kaip bendruomenių aktyvinimas, platesnis ikimokyklinio amžiaus vaikų iš skurdžiai gyvenančių šeimų įtraukimas į ugdymą, pagalbos pinigų, kaip aktyvinimo priemonės įtraukimas į socialinės paramos sistemą. Tačiau paraleliai stebimi neigiami pokyčiai, tokie kaip nepakankamas minėtų pokyčių mastas, nedidelis įgalinimo paslaugų prieinamumas, paternalistinių nuostatų tarp

paslaugų teikėjų ir organizatorių dominavimas, žemas gyventojų savanoriavimo lygis ir kt. Tuo tarpu socialinės atskirties mažinimas pagal kultūrinę dimensiją galėtų būti siejamas su tokiomis priemonėmis, kaip teigiamo požiūrio į pagyvenusius žmones, neįgaliuosius stiprinimas, neįgaliųjų integracijos į darbo rinką galimybių gerinimas. Keliant darbuotojų ir vadovų kvalifikaciją svarbu skirti dėmesį lygių galimybių, nediskriminavimo, įvairovės pripažinimo darbe klausimams.

Visumoje galima pastebėti, kad socialinės atskirties mažinimo priemonės 2007-2013 m. laikotarpiu apėmė įvairias atskirties dimensijas, taigi, atskirties mažinimo politikai buvo būdingas sistemiškumas ir kompleksiškas.

Daugiau apie šį tyrimą galite pasiskaityti internete. Žr. adresu: <http://www.socmodelis.lt/?p=614> projekto „Lietuvos socialinio modelio, apimančio užimtumo didinimą, darbo santykių reglamentavimo tobulinimą ir socialinio draudimo tvarumą, sukūrimas“ ataskaitos priede „Socialinės atskirties (skurdo) mažinimo politikos įgyvendinimo tyrimas“.

Cituojama literatūra:

Analyses of the economic and social situation in Europe: challenges for social inclusion

ahead. Background paper. 2009. 8th European Roundtable on Poverty and Social Exclusion. 15-16 October, 2009. Stockholm.

Margarita Gedvilaitė-Kordušienė

Visuomenės geografijos ir demografijos instituto jaunesnioji mokslo darbuotoja

Vytauto Didžiojo universitetas, sociologijos katedra, mokslininkė stažuotoja

Vyresnio amžiaus tėvų, turinčių emigravusių vaikų, priežiūros lūkesčiai

Migracijos išskirtos šeimos, kurių nariai gyvena skirtingose šalyse, bet per įvairias praktikas išlaiko tarpusaitus, tapo įprastu šiuolaikinių visuomenių reiškiniu. Lietuvoje jau atkreiptas dėmesys į atotolio šeimas, kai lieka sutuoktiniai/partneriai ir/ar nepilnamečiai vaikai. Kiek mažiau pastebėtas kitas migracijos pasekmių aspektas – Lietuvoje lieka ir pagyvenę tėvai, kuriems gali prireikti priežiūros. Į klausimą, kokie tėvų, turinčių emigravusių suaugusių vaikų, priežiūros lūkesčiai, bandyta atsakyti, atlikus sociologinį tyrimą, kurio metu buvo apklausta 1016 Lietuvos gyventojų bei 305 vyresnio amžiaus (60 metų ir vyresnių) tėvų, kurių bent vienas iš suaugusių vaikų gyvena užsienyje.

Vyresnio amžiaus tėvų, turinčių emigravusių vaikų, mastai ir priežiūros poreikiai.

Reprezentatyvaus Lietuvos gyventojų tyrimo duomenimis, Lietuvoje yra 28,8 proc. tėvų, kurių suaugę vaikai gyvena užsienyje ilgiau nei 6 mėnesius. Beveik pusė (49,4 proc.) visų tėvų, turinčių emigravusių vaikų, yra vyresnio amžiaus – 60 metų ir vyresni. Suprantama, kuo vyresni tėvai, tuo silpnesnė sveikata ir didesni priežiūros poreikiai. Tyrimas parodė, kad iš visų tėvų, kurių vaikai emigravę, kol kas nuolatinė pagalba reikalinga tik labai mažai daliai – 7,7 proc. Tačiau šis skaičius tik dalinai atspindi priežiūros poreikius, kadangi apklausa vyko respondentų namuose. Tad į ją nepateko tėvai, kuriems reikia rimtesnės priežiūros – senelių namuose ar ligoninėse esantys žmonės. Pavyzdžiui, paklausus, ar respondentų artimiausioje aplinkoje yra vyresnio amžiaus žmonių, kuriems reikalinga priežiūra

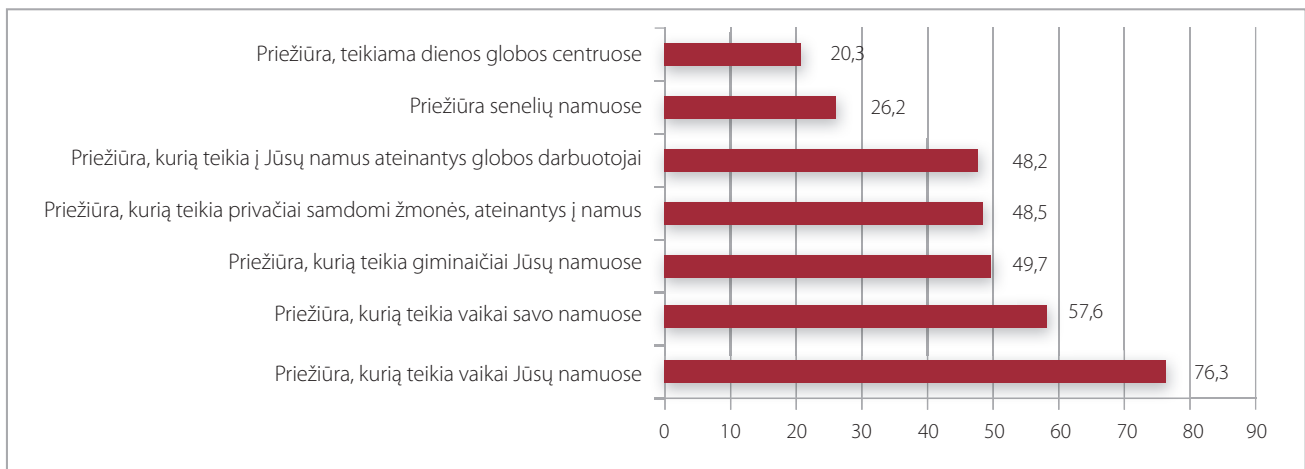
ar kito pobūdžio pagalba, o jų vaikai gyvena užsienyje, teigiamai atsakė jau gerokai didesnė respondentų dalis – 22,8 proc.

Be to, reikėtų atsižvelgti į tai, kad respondentai dažnai nenoriai pripažįsta, kad jiems yra reikalinga pagalba. Todėl atliekant kitą tyrimą, kuriame apklausti tik pagyvenę tėvai, klausta, kokius darbus atliekant, jiems praverstų kito asmens pagalba. Dažniausiai pagalbos prireikia atliekant fizinės jėgos reikalaujančius darbus – dirbant sode, prižiūrint gyvulius ar tvarkant aplinką šalia namo (24,6 proc.), taip pat tvarkant namus (15,7 proc.) ir apsiperkant (12,1 proc.). Atliekant kitus mažiau jėgų atimančius darbus, pagalba būtų reikalinga tik nedidelei apklaustųjų daliai. Šie rezultatai, vėlgį gali būti susiję su tuo, kad apklausa vyko respondentų namuose, taigi su tokiais tėvais, kurie patys susitvarko su kasdieniais darbais.

Priežiūros prioritetai atiduodami vaikams

Vyresnio amžiaus tėvų, kurių vaikai yra emigravę, taip pat buvo klausta, kokios priežiūros jie norėtų, jei sušlubavus sveikatai, iškiltų tokia būtinybė. Paaiškėjo, kad tėvams labiausiai priimtina, jei juos prižiūrėtų vaikai savo pačių (tėvų) namuose arba vaikai savo namuose (2 pav.). Tėvų lūkesčius sulaukti pagalbos iš vaikų rodo ir kiti atsakymai. Pavyzdžiui, didžioji vyresnio amžiaus tėvų dalis sutiko, kad vaikai turėtų prisiimti atsakomybę už tėvų priežiūrą, jei jiems jos reikėtų (73,1 proc.), o pusė apklaustų tėvų sutiko, kad vaikai turėtų priimti tėvus gyventi kartu, jei tėvai nebegalėtų

savimi pasirūpinti. Jei emigrantai vaikai turi Lietuvoje likusių brolių, seserų, galbūt senstančių tėvų poreikiai ir bus atliepti. Tai, žinoma, yra apspręsta gausybės aplinkybių – kaip toli vaikai gyvena nuo tėvų namų, kiek vaikai yra užsiėmę ir kiek jie gali derinti savo darbą su pareigomis tėvams ir pan. Ar emigravę vaikai turės galimybių grįžti tam, kad atliktų sūnaus ar dukters pareigas, ar ieškos kitų išeičių, klausimas lieka atviras. Kad ir kaip tėvai norėtų sulaukti pagalbos iš vaikų, jie tuo pat metu nenori būti našta savo atžaloms. Tik labai maža tėvų dalis (16,4 proc.) sutiko, kad vaikai savo darbo laiką turėtų derinti prie tėvų poreikių. Klausimas, kiek toks derinimas iš vis įmanomas dabartinės darbo rinkos sąlygomis?

2 pav. Pagyvenusių tėvų, turinčių migravusių vaikų, priežiūros prioritetai

Priežiūra senelių namuose vertinama mažiausiai palankiai

Suprasdami, kad pagalbos iš vaikų gali nesulaukti, beveik pusė tėvų nurodė, kad priežiūra, kurią teiktų kiti giminaičiai respondentų namuose, yra priimtina. Be to, kiek mažiau nei pusei respondentų priimtini būdai yra priežiūra, kurią teiktų ne giminaičiai – privačiai samdomi žmonės, ateinantys į namus (48,5 proc.), ateinantys globos darbuotojai (48,2 proc.). Priežiūrą senelių namuose ir dienos globos centruose kaip tinkamą priežiūros būdą nurodė kiek mažiau nei trečdalis respondentų. Taigi labai aiškiai prioritetai atiduodami šeiminiams tinklams – vaikams ir kitiems giminaičiams, o palankiausiai vertinamas toks priežiūros organizavimo būdas, kai pagalba teikiama savo namuose. Priešingai, institucinė priežiūra, t.y. gyvenimas senelių namuose arba priežiūra, teikiama dienos globos centruose, vertinama nepalankiausiai.

Tik trečdalis apklaustų tėvų pateisina situaciją, kai negalintys savimi pasirūpinti tėvai gyvena senelių namuose, nors ir turi Lietuvoje gyvenančius vaikus. Tuo tarpu 42,3 proc. vyresnio amžiaus tėvų šią situaciją vertina nepalankiai, o kiek mažiau nei

trečdalis (27,5 proc.) renka neutralų atsakymo variantą – nei pateisina, nei nepateisina.

Šiek tiek palankiau žiūrima į situaciją, kai negalintys savimi pasirūpinti tėvai gyvena senelių namuose, o jų suaugę vaikai gyvena užsienyje. Tokią situaciją pateisina 36,4 proc. vyresnio amžiaus tėvų, nepateisina – 34,1 proc., o trečdalis (29,5 proc.) nei pateisina, nei nepateisina.

Trumpos išvados

Aptarti tyrimo rezultatai perša išvadą, kad ryškėja gilus atotrūkis tarp tėvų lūkesčių ir emigravusių vaikų galimybių. Kitų šalių tyrimai rodo, kad nepaisant šeimos narių „išsibarstymo“ po kelias šalis, šiuolaikinių technologijų dėka atstumai yra nesunkiai įveikiami – tėvai ir suaugę vaikai rūpinasi vieni kitais. Žinoma, šis rūpestis yra kitokio pobūdžio nei gyvenant šalimais. Tenka pripažinti, kad emigravusių vaikų galimybės rūpintis savo gimdytojais „čia ir dabar“ yra gerokai mažesnės. Kaip rodo kitų šalių patirtis, taip vadinami neformalūs paramos tinklai (tokie kaip šeima) negali kompensuoti priežiūros vyresnio amžiaus žmonėms sistemos trūkumų, tuo labiau, kad tyrimas atskleidžia, jog pagyvenę tėvai labiausiai norėtų būti prižiūrimi savo pačių namuose.

Kad ir kaip tėvai norėtų sulaukti pagalbos iš vaikų, jie tuo pat metu nenori būti našta savo atžaloms.

Tyrimu siekta išsiaiškinti, kaip suaugusių vaikų migraciją vertina vyresnio amžiaus tėvai, kokios jų nuostatos dėl vaikų pareigų tėvams ir priežiūros senatvoje. Tyrimas atliktas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą podoktorantūros stažuotę „Tarptautinės migracijos pasekmės šeimai: Lietuvoje likusių tėvų priežiūra ir santykiai su suaugusiais vaikais“, Vytauto Didžiojo universitete, sociologijos katedroje, vadovė – prof. dr. (HP) Aušra Maslauskaitė.

Laimutė Žalimienė

Socialinės gerovės instituto direktorė, vyriausioji mokslo darbuotoja

Darbuotojų perdegimo rizikos raiška socialinio darbo paslaugų sektoriuje

Kaip dažnai dirbantieji socialinį darbą susiduria su mintimis, jausmais ir būsenomis, signalizuojančiomis apie perdegimo sindromo pavojų? Kokių socialinių paslaugų įstaigų darbuotojams yra didesnė perdegimo sindromo raiška? Ar perdegimo dažnumas turi sąsają su įstaigoje dominuojančiu vadovavimo stiliumi? Ar perdegimas vienodai paliečia skirtingo amžiaus, išsilavinimo ir pareigybių darbuotojus? Ar didesnis atlyginimas padeda sumažinti perdegimo riziką? Į šiuos bei kitus susijusius klausimus padės atsakyti mokslininkų L. Žalimienės, D. Skučienės, J. Junevičienės ir A. Gataūlino atlikto tyrimo – Dirbančių socialinį darbą profesinė gerovė Lietuvoje (2011-2012) duomenys.

Socialinio darbo pobūdis diktuoja kasdieninę sąveiką su žmonėmis, kurie yra patekę į nepalankią gyvenimo situaciją, kuriems dažniausiai reikia padėti spręsti kompleksiškas, sudėtingas problemas. Tai socialinių darbuotojų veiklai suteikia didelį emocinį krūvį, emocinė įtampa darbe yra vienas iš socialinio darbo veiklos ypatumų. Remiantis minėtu tyrimu, pastebėta, kad net 75 proc. respondentų, vertindami savo darbo pobūdį pažymėjo, kad jam būdinga didelė/labai didelė emocinė, psichologinė įtampa.

Terminas perdegimas atsirado siekiant paaiškinti socialinių paslaugų darbuotojų praktikoje, kaip didelių emocijų pastangų reikalaujančioje veikloje, stebimą reiškinį. Konceptualizuodami šį reiškinį JAV mokslininkai psichologai Maslach ir Jackson išskyrė tris pagrindinius perdegimo

komponentus: emocinį išsekimą („persidirbimo“ jausmas, emocijų ir fizinių resursų išsekimas), depersonalizaciją arba cinizmą (negatyvus perdėtas atsakas į įvairius darbo aspektus) ir sumažėjusius asmeninius pasiekimus (nekompetencijos jausmas darbe, pasiekimų darbe stoka) (Kim, Stoner, 2008). Darbuotojų vertinimai, kad jie norėtų mesti darbą, kad darbas juos erzina ar net jo nekenčiama signalizuoja apie ryškėjantį perdegimo rizikos pavojų. Be to, jaučiamas bejėgiškumo padėti klientui jausmas bei smarkiai mažėja pasitenkinimo darbu vertinimas.

Vienas iš tyrimo aspektų buvo įvertinta perdegimo riziką dirbant socialinį darbą. Kaip dažnai dirbantieji socialinį darbą Lietuvoje susiduria su mintimis, jausmais ir būsenomis, signalizuojančiomis apie perdegimo sindromo pavojų, pateikta 3 lentelėje.

Net 75 proc. socialinių darbuotojų <...> yra būdinga didelė/labai didelė emocinė, psichologinė įtampa.

3 lentelė. Respondentų vertinimai, kaip dažnai jie susiduria su išvardytomis mintimis, jausmais, būsenomis (proc.)

Dažnumo vertinimas	Mintys, jausmai, būsenos				
	Darbas mane erzina	Nekenčiu tiesioginio darbo su klientais	Jaučiuosi bejėgis (-ė) padėti klientui	Nėra motyvacijos dirbti	Noriu tuojau pat mesti šitą darbą
	N = 711	N = 693	N = 705	N = 699	N = 689
Niekada	32,9	57,9	17,7	41,3	56,2
Labai retai	36,0	29,1	32,6	29,3	25,1
Retai	24,6	11,4	28,5	19,3	12,8
Dažnai	5,2	1,3	18,9	8,6	4,8
Labai dažnai	1,3	0,3	2,3	1,4	1,2
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nenurodė	9,9	12,2	10,6	11,4	12,7

Galima pastebėti, kad dažniausiai dirbantieji socialinį darbą susiduria su bejėgiškumu padėti klientui ir darbinės motyvacijos stoka. Didesnė ar mažesnė perdegimo sindromo raiška būdinga visų tipų socialinių paslaugų įstaigų darbuotojams, tačiau dažniau perdegimo sindromo apraiškos stebimos nakvynės namuose, globos namuose neįgaliesiems, pagalbos namuose tarnybose. Esminių skirtumų, vertinant perdegimo sindromo apraiškų dažnumą įvairaus pavaldumo socialinių paslaugų įstaigose, nerasta, bet vis dėlto tam tikros tendencijos, vertinant visus su perdegimo sindromu siejamus indikatorius, leidžia teigti, kad rečiausiai perdegimo pavojus pasireiškia tarp dirbančiųjų nevyriausybiname sektoriuje.

Vertinant perdegimo sindromo apraiškų dažnumą ir įstaigoje dominuojantį vadovavimo stilių, pastebėta, kad įstaigoje dominuojantis vadovavimo stilius turi įtakos darbuotojų emocinei, psichologinei savijautai darbe, susijusiai su įvairiomis perdegimo sindromo apraiškomis. Pavyzdžiui, darbuotojų, pasirinkusių atsakymą, kad niekada nesusiduria su išvardytomis perdegimo sindromui būdingomis būsenomis, dalis yra gerokai didesnė tarp dirbančių demokratinio valdymo stiliaus aplinkoje nei autokratinio. Kur kas dažniau dirbantieji įstaigose, kuriose, dominuoja autoritarinis vadovavimo stilius, nurodė susiduriantys su bejėgiškumu padėti klientui, mažos motyvacijos dirbti ar nusiteikimo tuoj pat mesti darbą būsenomis.

Taip pat darbo sudėtingumas ir didelė emocinė įtampa socialiniame darbe gali būti siejama su gana dažnai pasitaikančia vertybių konflikto problema, su kuria dažniau susiduria darbuotojai iki 45 metų amžiaus ir tie, kurie turi

socialinio darbo išsilavinimą. Visumoje perdegimą signalizuojančios mintys ir būsenos statistškai dažniau pasitaiko tarp respondentų, turinčių socialinio darbo išsilavinimą nei kitų dirbančiųjų socialinį darbą darbuotojų.

Darbuotojai, gaunantys didesnius atlyginimus, bet kartu susiduriantys su didesniu darbo krūviu ir didesniais keliais lūkesčiais, dažniau nurodė išgyvenantys įvairias perdegimo sindromo pavojų signalizuojančias mintis, būsenas ar jausmus. Taip pat ir bejėgiais padėti klientui dažniau jaučiasi uždirbantieji daugiau. Tad, galima teigti, kad didesnis atlyginimas nekompensuoja daugiau uždirbančių patiriamą didesnio darbo krūvio, viršvalandinio darbo ir pan.

Trumpai galima apibendrinti, kad socialinį darbą dirbantiems Lietuvoje būdingos įvairios perdegimo sindromo apraiškos, o kai kuriose dirbančiųjų grupėse (dirbantys stacionariuose globos įstaigose neįgaliesiems, nakvynės namuose ir kt.) ypatingai išryškėja perdegimo rizika.

Užsienio šalyse socialinių darbuotojų perdegimo sindromo reiškinio analizė plačiai išplėtota (pvz. Lloyd, King, 2004; Takeda ir kt., 2005; Siebert D. C., 2005 ir kt.). Tačiau Lietuvoje trūksta tokių tyrimų, tad svarbu juos plėtoti, norint įvertinti situaciją bei planuoti reikalingą pagalbą personalui, dirbančiam socialinių paslaugų sektoriuje.

Daugiau informacijos galima rasti monografijoje: L. Žalimienė, D. Skučienė, J. Junevičienė, A. Gataūlinas (2013), „Profesinė gerovė socialinio darbo paslaugų sektoriuje Lietuvoje“, kurioje analizuojama socialinį darbą dirbančių asmenų Lietuvoje profesinė gerovė. Knygą galima įsigyti Lietuvos socialinių tyrimų centre adresu A. Goštauto g. 11, Vilnius, tel. nr. (85)2102071.

Cituojama literatūra:

- Kim H., Stoner M. *Burnout and Turnover Intention Among Social Workers: Effects of Role Stress, Job Autonomy and Social Support*, 2008. <http://www.tandfonline.com/toc/wasw20/32/3>.
- Takeda F., Ibaraki N., Yokoyama E., Miyake T., Ohida T. *The Relationship of Job Type to Burnout in Social Workers at Social Welfare Offices*. *J Occup Health* 2005; 47: 119-125. https://www.jstage.jst.go.jp/article/joh/47/2/47_2_119/_pdf.
- Siebert D. C. *Personal and Occupational Factors in Burnout Among Practicing Social Workers: Implications for Researchers, Practitioners, and Managers*. *Journal of Social Service Research*, 32(2) 2005. http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1300/J079v32n02_02
- Lloyd C., King R. *A survey of burnout among Australian mental health occupational therapists and social workers*. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol* (2004) 39: 752–757. http://download.springer.com/static/pdf/819/art%253A10.1007%252Fs00127-004-0808-7.pdf?auth66=1405772827_a8616d8b66a45e3dcc3543cbd91b0c00&ext=.pdf

Leidinį remia Lietuvos socialinių tyrimų centras

Daugiau informacijos apie šio centro vykdomą veiklą ir atliktus tyrimus galima rasti interneto svetainėje <http://lstc.lt/>.

ISSN 2351-4817